

maniye Ktp., Reisülküttâb, nr. 690, vr. 257^{a-b}; *Keşfü'z-ẓunûn*, I, 37; II, 1997, 2020, 2032-2033; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1415/1994, I, 386, 509; III, 100; IV, 73, 559; VI, 77, 174; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 787; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 501-504; a.mlf. – [R. N. Frye], “Bukhârâ”, *El²* (İng.), I, 1295; A. K. S. Lambton, “Kırman”, a.e., V, 161-162; C. E. Bosworth, “Şadr”, a.e., VIII, 748-749; Şükrü Özen, “Sadruşşerîa”, *DİA*, XXXV, 427.



MURTEZA BEDİR

TAÇ (التاج)

Hükümdarlık alâmeti
ve tarikat sembolü bir tür başlık.

Aslı Farsça tâc olan kelimenin Arapça'daki çoğulu **ticândır**. **İsâbe** denilen ve kıymetli taşlarla süslenen bir sarık çeşidi de taç sayılmıştır. Türk edebiyatında **iklîl**, **efser** ve **dihîm** gibi Arapça ve Farsça kelimeler taç anlamında kullanılmıştır. Ahd-i Atîk'te, Saul'ü öldüren Amâlikâlî'nin onun tacını ve kolundaki bileziği alıp Hz. Dâvûd'a götürdüğü (II. Samuel, 1/10), Dâvûd'un Rabba'ya (Amman) gidip Ammonoğulları'nın kralını yenerek onun kıymetli taşlarla süslü bir “talant” ağırlığındaki altın tacını aldığı ve başına giydiği (II. Samuel, 12/30; I. Tarihler, 20/2), Rabb'in Dâvûd'un

Bâbürlü Hükümdarı Ekber Şah'ın imparatorluk tacını Şah Cihan'a vermesini tasvir eden bir minyatür (Dublin Chester Beatty Library, MS. nr. 7)



başına saf altından taç koyduğu (Mezmurlar, 23/3), Ester bölümünde de Kraliçe Vaştî'nin tacının (1/10), Ester'in başına konulduğu belirtilir. Ahd-i Atîk'te ayrıca baş tacı etmek (Eyub, 31/36), izzet ve hürmet tacı (Mezmurlar, 8/5), faziletli kadının kocasının tacı ve ağarmış saçların güzellik tacı olduğu (Süleyman'ın Meselleri, 12/4; 16/31), gurur tacı, izzet tacı, güzellik tacı (İşaya, 28/1, 5; 62/3) ve taç taşı gibi parlamak (Zekarya, 9/16), tacını toprakla kirletmek (Mezmurlar, 89/39) gibi mecazi kullanımlar da bulunmaktadır. Krallık tacının baştan düşmesi (Yeremya, 13/18) “yenilip iktidarı kaybetme” anlamındadır. Hz. Süleyman'a düğün günü annesi tarafından giydirilen taç (Neşîdeler Neşîdesi, 3/11) günümüze kadar uzanan bir geleneğin bilinen ilk uygulaması sayılabilir. Ahd-i Atîk'te kral ve kraliçelerin tacından başka din adamları ile kâhinlerin giydiği taçtan (Zekarya, 6/11) ve Ahd-i Cedîd'de alay edip eğlenmek için Hz. İsâ'nın başına takılan dikenli dallardan yapılmış taçtan (Mattâ, 27/29; Markos, 15/17; Yuhanna, 19/2, 5) söz edilir.

Tacın ilk defa ne zaman kullanıldığı hakkında kesin bilgi olmamakla beraber eski Mısır ve Mezopotamya tanrılarının bu tür başlıklarla tasvir edildiği görülür. Bilinen en eski taç örnekleri Mezopotamya kültüründe Adad, Şamaş, Marduk gibi baştanrı tasvirlerinde yer alır. Kalkaşendî, ilk taç giyenin İran Hükümdarı Dahhâk ve onun da muhtemelen Nemrûd olduğunu söyler (*Şubhu'l-a'sâ*, I, 473), fakat kitabın başka bir yerinde (a.g.e., IV, 409) yine eski İran hükümdarlarından Üşhenç'in ilk defa taç giydiğini belirtir. Günümüze ulaşan kabartmalardan, mühür baskılarından ve sikkelere kadar eski İran taçları hakkında bilgi edinilmektedir. Bu taçlar alınlık ve topuz olmak üzere iki kısımdan meydana geliyor, inci ve değerli taşlar kullanılarak çeşitli anlamlar taşıyan sembolik motiflerle süsleniyordu. Her hükümdar için yeni bir taç yapılırdı ve öncekinden farklı motiflerle bezlenirdi. Hatta bir hükümdar tahttan ayrılıp tekrar tahta çıkarsa tacını yenilemek zorundaydı. Çok ağır olan taçlar tahtta oturan hükümdarın başının üzerine gelecek şekilde yukarıdan altın zincirle asılırdı (İndirkaş, s. 9-10).

Araplar'da taç geleneğinin daha çok İran etkisindeki Hîre, Gassân ve Necid bölgelerinde görüldüğü anlaşılmaktadır. Bununla beraber Kalkaşendî, Yemen bölgesinde ilk taç giyenin Kahtâniler'den Müeyyed olduğunu söylemektedir (*Şubhu'l-a'sâ*, V, 18). Mâlik b. Nüveyre, Lahmîler'in son hü-



Osmanlı Devleti'nin 5 Subat 1858'de Brezilya ile yaptığı dostluk, ikamet, ticaret ve seyr-i sefâin muahede kapağında Brezilya armasında taç (BA, Muahede, nr. 36)

kümdarı Nu'mân b. Münzir'in tacyla ilgili bir beytinde onun zebercet, yakut ve altınla süslendiğini belirtir (Cevâd Ali, V, 208). Hîreliiler İran'a, Gassânîler Bizans'a bağlıydı ve meliklerinin taçları onlar tarafından gönderilirdi. Yemâme ve Uman bölgesi meliklerinin taçlarını ise İran kırsası yollar ve meliklere “zü't-tâc” denirdi (Hamîdullah, I, 444, 450). Hicaz bölgesinde taç geleneği bulunmamakla birlikte hicretten önce Hazreciler'in, reisleri Abdullah b. Übey b. Selûl'ü kral ilân etmek istedikleri ve kendisi için Medine'deki kuyumculara bir taç siparişi ettikleri bilinmektedir (*DİA*, I, 140).

Hadislerde taçtan gerçek ve mecazi anlamlarda söz edilir. Hz. Peygamber, sarığın önemini vurgulamak için onun Araplar'ın tacı mesabesinde (ticânü'l-Arab) olduğunu söyler (Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, V, 175, 176). Bir hadiste rızasını gözeterek evlenen kimseye Allah tarafından hükümlerlik tacı giydirileceği (Ebû Dâvûd, “Edeb”, 3), yani mutluluk bahşedileceği, başka bir hadiste cennette müminin giyeceği tacın üzerinde yer alan incilerin parlaklığı ifade edilmektedir (*Müsne'd*, III, 75; Tirmizî, “Şifâtü'l-cenne”, 23). Hz. Âişe'den gelen bir rivayette Habeş Hükümdarı Necâşî'nin nasıl taç giydiği anlatılmaktadır (İbn Râhûye, II, 574). Kalkaşendî'nin verdiği bilgiye göre Fâtımîler'de taç geleneği

vardı ve taç “el-âlâtü'l-mülûkiyye” arasında sayılıyordu. Taç “et-tâcû's-şerîf” diye anılır, merasimlerde halife sarık yerine onu giyerdi. Saray görevlileri arasında da sonradan kendilerine “leffâf” denilen, taç giydirmekten sorumlu “şâddü't-tac” adı verilen görevliler bulunurdu. Yine Kalkaşendî'nin yazdığına göre Fâtımî tacı büyük inciler ve değerli taşlarla süslüydü (*Şubhu'l-a'sâ*, III, 540, 579, 590).

Uygur duvar resimlerinde taç tasvirine çok yerde rastlanır. Isık Göl bölgesinde Kargalık kurganında kafes işi ve kakma taşlarla süslü bir kadın tacı bulunmuştur. Ulan Batur Tarih Enstitüsü'nde muhafaza edilen ve Kültigin'e ait olduğu sanılan mermer heykel başı taçlıdır. Türkler'de taç geleneği İslâm'a girmelerinden sonra da devam etmiştir. Selçuklu hükümdar tasvirlerinde başlarındaki kesik lâle veya her biri yaprağı andıran üç dilimli taçlar dikkat çeker. Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî'nin *Câmi'u't-tevârih* adlı kitabında Selçuklu hükümdarları bu şekilde taçla tasvir edilmiştir (İndirkaş, İv. 118-122, 124). Anadolu Selçuklu eserlerinde melek figürleri taçlı işlenmiştir. Mi'racnâme veya siyer-i nebî gibi Osmanlı dönemi minyatürlü eserlerinde de melekler taçlı olarak resmedilmiştir (Tanındı, bk. bibl.). Selçuklular'dan sonra İran'da kurulan İslâm devletlerinde ve Hindistan'daki bazı sultanlıklarda tacın kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tasvirlerde Kaçar hükümdarlarının başlarında yukarıya doğru genişleyen ve zikzaklarla sona eren, değerli taşlarla süslü taçlar olduğu görülür (*The Arts of Persia*, s. 224; *DîA*, XII, 451). Bâbürlüler'de genellikle hükümdarlar değerli taşlar ve incilerle süslenmiş sarık kullanmışsa da taç geleneği yine devam etmiştir. Bıçır tarafından 1631'de yapılan bir resim Ekber Şah'ın imparatorluk tacını Şah Cihan'a verişini göstermektedir (Okada, s. 33, İv. 32).



Kaçar hükümdarlarından Feth Ali Şah'ın oğlu Prenş Abbas Mirza'yı başında tacıyla tasvir eden bir resim (Moskova Oriental Sanatlar Müzesi, Envanter nr. 1412/II)

Taç mecazi anlamda devleti, gücü ve bir işte zirveyi temsil etmiş, dolayısıyla üst düzey yöneticileri tanıtmak için lakap olarak kullanılmıştır. Meselâ Fâtımîler'de “tâcû'l-ulemâ ve'l-hükkâm” kadınların, “tâcû'l-ümenâ” tüccarların, “tâcû'l-mutasarrifin, tâcû'l-asfiyâ, tâcû'r-riâse” vezirlerin, “tâcû'l-fudalâ” kalem erbabının, “tâcû'l-mille” kılıç ve kalem erbabının, “tâcû'l-hilâfe” halifenin lakabıdır (Ebû'l-Kâsim İbnü's-Sayrafi, s. 71, 85, 89, 103; Kalkaşendî, VI, 42). Bazı önemli kişiler tarihe isimlerinden önce Tâcüddevle, Tâcümülk ve Tâcümülük gibi unvan-lakaplarıyla geçmiştir. Taç aynı zamanda bazı eserlerin adlarında geçer. İbnü'l-Mukaffa'nın *Kitâbü't-Tâc fi sîreti Enûşirvân*'i, Câhiz'in *Kitâbü't-Tâc li-ahläki'l-mülûk*'ü, Cevherî'nin *Tâcû'l-İlâhî*'si, Hoca Sâdeddin Efendi'nin *Tâcû't-tevârih*'i, Zebîdî'nin *Tâcû'l-ârûs*'u gibi.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, III, 75; İbn Râhûye, *Müsned* (nşr. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî), Medine 1412/1991, II, 574; Câhiz, *et-Tâc li-ahläki'l-mülûk* (nşr. Ahmed Zeki Paşa), Kahire 1332/1914, neşreden giriş, s. 35; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî, *Şu'abü'l-İmân* (nşr. M. Saîd Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1410, V, 175, 176; Ebû'l-Kâsim İbnü's-Sayrafi, *el-Kânün fi düvânir-resâ'il* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), Kahire 1410/1990, s. 71, 85, 89, 103; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), I, 473, 506; II, 449; III, 540, 579, 590; IV, 409; V, 18; VI, 42; XIII, 296; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, V, 207, 208, 209, 210; Salâh Hüseyin el-Ubeydî, *el-Melâbisü'l-Ârabiyyetü'l-İslâmiyye fi'l-âşri'l-Abbâsi eş-şânî*, Bağdad 1980, s. 83 vd., 157; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 199, 443, 444, 450, 502; II, 885; *Concordance to the Good News Bible* (ed. D. Robinson), Suffolk 1983, s. 220; Zeren Tanındı, *Siyer-i Nebî: İslâm Tasvir Sanatında Hz. Muhammed'in Hayatı*, İstanbul 1984, s. 1, 2, 31, 38, 42, 44, 47, 50, 63, 69, 77, 78, 83, 85; *The Arts of Persia* (ed. R. W. Ferrier), Ahmedabad 1990, s. 224; Amin Okada, *Imperial Mughal Painters* (trc. D. Dusingerre), Paris 1992, s. 33, İv. 32; Nâzım Yılmaz – Hacı Osman Yıldırım, *Osmanlı Arşivinde Bulunan Muâhedenâmelerden Örnekler*, Ankara 2000, s. 33, 41, 42, 57, 59, 60, 63, 71, 72, 75, 76, 86, 101, 111, 115, 147, 194, 220; Zühre İndirkaş, *Türkler'de Hükümdar Tacı Geleneği*, Ankara 2002, s. 2 vd., 6 vd., 9-10, 19 vd., 44 vd., İv. 1, 2, 6, 16, 20, 29, 30, 56, 68, 88, 99, 118-122, 124, 129, 130; Sâdik Kiyâ, “Tâc”, *Hüner ve Merdum*, sy. 60, Tahran 1346/1967, s. 4-14; İsâ Behnâm, “Nağs-ı Rüstem der Tâcüzâri Padşâhân-i Sâsânî”, a.e., s. 15-20; W. Björkman, “Tâdj”, *EP* (İng.), X, 57-58; Talat Koçyiğit, “Abdullah b. Übey b. Selûl”, *DîA*, I, 140; Tahsin Yazıcı, “Feth Ali Şah”, a.e., XII, 451.



NEBİ BOZKURT

□ TASAVVUF. Taç, şeyhlerin veya sülûkte belli bir mertebeye ulaşmış dervişlerin tarikat kıyafeti olarak kullandıkları, tarikat-

lara göre farklı şekil ve renklerdeki başlıkların (külâh) adıdır. Tacı taşıyan kişinin mânevî makamının bir remzi olduğundan taç Osmanlı tarikat çevrelerinde “tâc-ı şerîf, tâc-ı edeb, tâc-ı saâdet” terkiplerinde olduğu gibi saygı ifade eden sıfatlarla birlikte kullanılmıştır. Tasavvufun ilk dönemlerinde sûfî kişivesi hırka kelimesiyle karşılanmıştır. Bu dönemde şeyhin dervişine giydirdiği taç, ona verdiği herhangi bir örtü, mendil veya gömlek hırka kapsamı içinde değerlendirilmiştir (Şa'rânî, II, 100; *Risâle-i Tac u Kisve*, vr. 147^b). Tarikatların teşekkülünden sonra taç bir tasavvuf terimine dönüşmüş, tarikat âdâbına dair eserlerde şeyhin dervişine taç giydirmesi ayrıntılı biçimde anlatılmış, bu konuda müstakil eserler kaleme alınmıştır.

İlk devirlerde zâhid ve sûfilerin, tarikatların oluşumunun ardından tarikat ehlinin zühd, takvâ ve mânevî kemal sembolü halinde başlarına giydikleri tacın tasavvuf âdâbı içerisinde yer almasına sebep olarak Kur'an ve Sünnet'ten birçok delil ileri sürülmüştür. Kur'an'da geçen “takvâ elbisesi” ifadesi (el-A'râf 7/26) sûfî tacı ve hırkası, “Biz sana kevseri verdik” (el-Kevser 108/1) âyetindeki kevser Hz. Peygamber'e mi'racda verilen nûrânî kudret tacı şeklinde yorumlanmıştır (*Risâle-i Tac u Kisve*, vr. 135^a-136^a). Sadece başlarına amâme saran müşriklerden farklılığın belirtisi şeklinde Hz. Peygamber'in ve sahâbenin yassı başlık (kalensüve) kullanmaları, üzerine beyaz, siyah veya yeşil amâme sarmaları, risâle ve taylasan bırakmaları ve Resûl-i Ekrem'in Hz. Ali'ye sarık sarması sünnetten bazı delillerdir. Eşrefoğlu Rûmî, Resûlullah'a mi'racda altı veya on iki terkli / terekli mânevî bir taç verildiğini, daha sonra bu tacın Hz. Ali'ye intikal ettiğini, silsilesi Hz. Ali'ye ulaşan (Alevî) tarikatlarda sülûk mi'racının belli mertebelerine erip hilâfete hak kazanan müridlere bu mânevî ve irfanî mirasın intikalinin bir işareti olmak üzere taç giydirildiğini anlatır (*Tarikatnâme*, s. 54-55). Mahmûd b. Nefes eş-Şa'bânî, Asr-ı saâdet'te dal taç, arakıyye benzeri örme taç, tek terkli taç ve on iki terkli taç olmak üzere dört tür başlık giyildiğini, dal tacı Halvetîler'in, tek terkli tacı Bektaşîler'in, on iki terkli tacı Zeynîler'in giydiğini aktarır (*Risâle-i Tacıyye*, vr. 20^b). Seyyid Nizamoğlu'na göre meşâyih'in taçları peygamberlere verilen taçlardan ortaya çıkmıştır (*Risâle-i Tac-ı Nizâmî*, vr. 1^b).

Tacın şekli tarikatlar döneminde zamanla, mekâna ve tarikatlara göre değişerek birçok çeşidi ortaya çıkmış, her tarikatın